অধ্যায় ১৩ ঃ ভাৰতত সাম্প্রদায়িকতাবাদ আৰু আঞ্চলিকতাবাদ

অধ্যায় গাঁথনি

১৩.১ উদ্দেশ্য
১৩.২ পৰিচয়
১৩.৩ সাম্প্রদায়িকতাবাদৰ অর্থ
১৩.৩.১ সাম্প্রদায়িকতাবাদৰ কাৰণসমূহ
১৩.৪ আঞ্চলিকতাবাদৰ অর্থ
১৩.৪.১ আঞ্চলিকতাবাদৰ বিকাশৰ কাৰণসমূহ
১৩.৪.২ ভাৰতৰ বিভিন্ন উত্থান ঘটা আঞ্চলিকতাবাদ
১৩.৪.৩ ভাৰতত আঞ্চলিকতাবাদৰ কেতবোৰ মূল দিশ
১৩.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১৩.৬ অধিক জানিবলৈ
১৩.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১৩.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

১৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি -

- সাম্প্রদায়িকতাবাদৰ ধাৰণা আলোচনা কৰিব পাৰিব
- আঞ্চলিকতাবাদৰ ধাৰণা আলোচনা কৰিব পাৰিব

১৩.২ পৰিচয়

ভাৰতৰ প্রেক্ষাপটত ৰাজনীতিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰোতে সাম্প্রদায়িকতাবাদ আৰু আঞ্চলিকতাবাদে মুখ্য স্থান দখল কৰিছে। বিংশ শতিকাৰ ভাৰতীয় সমাজত প্রধান সংকটৰ মূল কাৰণ আছিল সাম্প্রদায়িকতাবাদ আৰু আঞ্চলিকতাবাদ। এই অধ্যায়টিত আমি সাম্প্রদায়িকতাবাদ আৰু আঞ্চলিকতাবাদৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

১৩.৩ সাম্প্রদায়িকতাবাদ (COMMUNALISM AND REGIONALISM)

আমি প্রথমে সাম্প্রদায়িকতাবাদ সন্দর্ভত আলোচনা কৰিম। সাধাৰণ অর্থত সাম্প্রদায়িকতাবাদ হৈছে ধর্মীয় সম্প্রদায়সমূহে পৰস্পৰৰ প্রতি প্রদর্শন কৰা বিৰুদ্ধাচৰণ। এয়া হৈছে এনে এক আদর্শবাদ য'ত আন গোটৰ সৈতে সম্পর্ক ৰক্ষা কৰাৰ ক্ষেত্রত নির্দিষ্ট ধর্মীয় গোটৰ পৃথক পৰিচয়ত গুৰুত্ব দিয়ে লগতে ইয়াত আনৰ স্বার্থক বিসর্জন দি হ'লেও নিজৰ স্বার্থ

ৰক্ষাৰ প্ৰৱণতা থকা দেখা যায়।

বিপন চন্দ্ৰৰ (Bipan Chandra) মতে, 'সাম্প্রদায়িকতাবাদৰ ধাৰণা প্রধানকৈ এই বিশ্বাসৰ ওপৰত আধাৰিত যে ধৰ্মীয় পার্থক্যই হৈছে আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ আৰু মৌলিক পার্থক্য আৰু এই পার্থক্যই আন সকলো পার্থক্যক অগ্রাহ্য কৰে। সাম্প্রদায়িকতাবাদ হৈছে মূলতঃ আৰু সৰ্বোপৰি এক আদৰ্শ যাৰ ওপৰত সাম্প্রদায়িক ৰাজনীতি নিৰ্ভৰ কৰে। সাম্প্রদায়িক সংঘৰ্ষ হৈছে সাম্প্রদায়িক আদৰ্শৰ আনুমানিক পৰিণতি।'

এয়া অতি মন কৰিবলগীয়া দিশ যে স্বাধীনতাৰ ছটা দশকৰ পিছতো ভাৰতত সাম্প্রদায়িকতাৰ সমস্যা নিৰ্মূল হোৱা নাই। বিপন চন্দ্ৰই পৰৱৰ্তী সময়ত উল্লেখ কৰিছে যে সামাজিক, অর্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক উদ্দেশ্যপ্রণোদিত স্বার্থসমূহে সাম্প্রদায়িকতাবাদক ইচ্ছাকৃতভাৱে উৎসাহ যোগায় অথবা অসচেতনভাৱে গ্রহণ কৰে। ইয়াৰ কাৰণ হৈছে জনপ্রিয় সংঘৰ্ষসমূহক নষ্ট অথবা বিপথে পৰিচালিত কৰিব পৰাৰ ইয়াৰ ক্ষমতা, ৰাইজক তেওঁলোকৰ সামাজিক পৰিস্থিতিৰ বাবে দায়ী আর্থ-সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক কাৰণসমূহ বুজাত বাধা প্রদান, ৰাষ্ট্রীয় আৰু শ্রেণীগত দিশত একতা সৃষ্টিত প্রতিবন্ধকতা আৰু লগতে ৰাইজক তেওঁলোকৰ প্রকৃত আর্থ-সামাজিক স্বার্থ তথা গণ আন্দোলনৰ পৰা আঁতৰাই ৰখা।

১৩.৩.১ সাম্প্রদায়িকতাবাদৰ কাৰণসমূহ (Causes of Communalism)

আধুনিক ভাৰতত ব্রিটিছে সিঁচি দিয়া বিভাজনৰ ৰাজনীতিৰ বীজে হৈছে সাম্প্রদায়িকতাবাদৰ উত্থানৰ প্রধান কাৰণ। ঔপনিৱেশিক শাসকসকলে সাম্প্রদায়িকতাবাদক এক হাতিয়াৰ ৰূপে ব্যৱহাৰ কৰি বিভেদৰ সৃষ্টি কৰাৰ লগতে ভাৰতবাসীৰ মাজত একতাৰ ভাৱ গঢ়ি উঠাত বাধাৰ সৃষ্টি কৰিছিল। অন্য অর্থত সাম্প্রদায়িকতাবাদৰ ব্যৱহাৰ কৰি ব্রিটিছসকলে ৰাষ্ট্রীয়তাবাদী আন্দোলনক দুর্বল কৰি তোলাৰ প্রয়াস চলাইছিল আৰু এনেদৰে ভাৰতবাসীৰ মনত একতাৰ ভাৱ গঢ়ি উঠাৰ বাটত হেঙাৰৰ সৃষ্টি হৈছিল। ব্রিটিছসকলে সাম্প্রদায়িকতাবাদৰ প্রসাৰ আৰু ইয়াত সাৰ-পানী যোগাবলৈ কেতবোৰ নীতি গ্রহণ কৰিছিল, সেইসমূহ হৈছে-

- ধাৰাবাহিকভাৱে হিন্দু, মুছলমান আৰু শিখসকলক পৃথক সমূদায় আৰু আর্থ-সামাজিক সত্তাৰূপে ৰূপে আচৰণ কৰা।
- সাম্প্রদায়িকতাবাদীসকলক বিশেষ অনুগ্রহ আৰু চৰকাৰী সুবিধা প্রদান কৰা।
- সাম্প্রদায়িক দাবীসমূহ তাৎক্ষণিকভাৱে মানি লোৱা।
- সাম্প্রদায়িক সংগঠন আৰু নেতাসকলক সম্প্রদায়টোৰ প্রকৃত মুখপাত্রৰূপে ব্রিটিছসকলে স্বীকৃতি প্রদান কৰিছিল, কিন্তু ইয়াৰ বিপৰীতে ৰাষ্ট্রীয়তাবাদী নেতাসকলৰ সৈতে ক্ষুদ্র সংখ্যালঘূৰূপে আচৰণ কৰা হৈছিল।
- পৃথক নির্বাচনী ব্যৱস্থাই সাম্প্রদায়িক ৰাজনীতি গঢ়ি উঠাত ইন্ধন যোগাইছিল।
- সাম্প্রদায়িক ৰাজনীতিৰ বিৰুদ্ধে কোনো ব্যৱস্থা গ্রহণ নকৰাকৈ ঔপনিৱেশিক

চৰকাৰে ইয়াক উৎসাহ যোগাইছিল। সাম্প্রদায়িকতাবাদক ভেঁটা দিবলৈ ৰাষ্ট্রই নিজে কেতবোৰ যোগাত্মক ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰিব লাগে। এই ব্যৱস্থাসমূহ গ্রহণ কৰাত বিফলতাই পৰোক্ষভাৱে সাম্প্রদায়িকতাবাদক উৎসাহ যোগাইছিল।

- হিন্দু ধর্মীয় মৌলবাদে ভাৰতত সাম্প্রদায়িকতাবাদৰ বিকাশত অৰিহণা যোগাইছিল। বহু হিন্দু ৰাষ্ট্রীয়তাবাদী উগ্রপন্থীয়ে ৰাষ্ট্রীয়তাবাদৰ সৈতে হিন্দু আদর্শবাদক সংযুক্ত কৰাৰ লগতে দৈনন্দিন ৰাজনৈতিক সংঘর্ষৰ সৈতে হিন্দু সংস্কৃতিক একাকাৰ কৰিবলৈ বিচাৰিছিল। ইয়াৰ ফলস্বৰূপে ৰাষ্ট্রীয়তাবাদৰ প্রক্রিয়াৰ সৈতে ইছলামধর্মী লোকসকল সংযুক্ত হ'বলৈ দ্বিধাবোধ কৰিছিল। সাম্প্রদায়িকতাবাদৰ প্রক্রিয়াত ঔপনিৱেশিক সমর্থনে পৰৱর্তী সময়ত পৰিস্থিতি অধিক জটিল কৰি তোলে। ধর্মৰ ভিত্তিত সৃষ্টি হোৱা সংঘাতে ৰাষ্ট্রীয়তাবাদৰ মনোভাৰক ধ্বংস কৰি পেলাইছিল। এই কার্যই পৰৱর্তী সময়ত লাভান্বিত কৰিছিল ঔপনিৱেশিক শাসকসকলক।
- বিশেষকৈ প্রাচীন আৰু মধ্যযুগৰ ভাৰতীয় ইতিহাসৰ বিকৃত ব্যাখ্যাই সাম্প্রদায়িকতাবাদৰ প্রসাৰত অৰিহণা যোগাইছিল। ব্রিটিছ ইতিহাসবিদ জেমছ মিলে ইতিহাসৰ এক সাম্প্রদায়িক ব্যাখ্যাৰে 'ভাৰতীয় ইতিহাসৰ প্রাচীন যুগক হিন্দু যুগ আৰু মধ্য যুগক মুছলিম যুগ' বুলি উদ্ভট ধাৰণাৰ প্রচাৰ কৰিছিল। ইয়াৰ লগতে আন আন ব্রিটিছ আৰু ভাৰতীয় ইতিহাসবিদসকলেও 'শাসকৰ ধর্মৰ ভিত্তিত ভাৰতীয় ৰাজনীতি' ৰ মূল চৰিত্রক আলোচনা কৰিছিল আৰু এই ক্ষেত্রত সাধাৰণ ৰাইজৰ স্থানক কোনো গুৰুত্ব প্রদান কৰা হোৱা নাছিল। হিন্দু আৰু মুছলিম উভয় সম্প্রদায়ে এই ব্যাখ্যা মানি লৈছিল আৰু ইয়াৰ ফলত ৰাষ্ট্রীয়তাবাদী আৱেগ ক্ষতিগ্রস্ত হৈছিল।

আমি ইতিমধ্যে আলোচনা কৰা এই সকলোবোৰ কাৰকে কেৱল প্রাক ব্রিটিছ কালতে সাম্প্রদায়িকতাবাদৰ উত্থানত অৰিহণা যোগোৱা নাছিল, বৰং স্বাধীনোত্তৰ কালতো এই ধাৰণাসমূহে সাম্প্রদায়িকতাবাদৰ প্রসাৰ ঘটাইছিল।

১৩.৪ আঞ্চলিকতাবাদৰ অর্থ

স্বাধীনতাৰ পিছৰে পৰা ভাৰতীয় ৰাজনীতিত আঞ্চলিকতাবাদে এক দমনমূলক ভূমিকা গ্রহণ কৰি আহিছে। অৱশ্যে ষাঠী আৰু সত্তৰৰ দশকৰ শেষৰফালে পৃথকীকৰণ, ৰাজ্যৰ মর্যাদা প্রদান, স্বায়ত্বশাসনৰ আঞ্চলিক দাবীসমূহ ইমানেই শক্তিশালী ৰূপত উদ্ভাসিত হ'বলৈ ধৰে যে এইসমূহে ভাৰতৰ একতাৰ প্রতি প্রত্যাহ্বানৰ সৃষ্টি কৰিবলৈ

ধৰে। সাধাৰণ অর্থত আঞ্চলিকতাবাদ হৈছে যিকোনো অতিৰঞ্জিত অথবা দমনমূলক কেন্দ্ৰীয়কৰণৰ বিৰোধী আন্দোলন। সহজ অর্থত আঞ্চলিকতাবাদ সংজ্ঞাৰ দুটা অর্থ আছে। ঋণাত্মক অর্থত ই এজন ব্যক্তিয়ে দেশ বা ৰাজ্যৰ পৰিৱর্তে নিজৰ অঞ্চলৰ প্ৰতি দেখুওৱা অতিমাত্ৰা সংযুক্তকৰণক বুজায়। আনহাতে যোগাত্মক অর্থত এই ভাৱধাৰাই নিজৰ অঞ্চল, সংস্কৃতি, ভাষা ইত্যাদিৰ প্ৰতি ভালপোৱাৰ ভাৱ প্ৰদর্শন কৰি এইসমূহৰ স্বকীয়তা ৰক্ষা কৰাৰ স্বার্থত ৰাজনৈতিক দায়ৱদ্ধতাক সূচায়।

কিন্তু আমি যদি এই সংজ্ঞাক গভীৰভাৱে বিশ্লেষণ কৰো তেনেহ'লে আমি দেখা পাম যে আঞ্চলিকতাবাদৰ অর্থৰ সৈতে বিভিন্ন আনুসংগিক দিশ জড়িত হৈ আছে। এই দিশসমূহৰ ভিতৰত এটা দিশে আঞ্চলিকতাবাদক কেন্দ্ৰ-ৰাজ্যৰ সম্পর্কৰ মূর্ত ৰূপে বিবেচনা কৰে। প'ল আৰ ব্ৰাছে কেন্দ্ৰ আৰু ৰাজ্যৰ সংঘাতৰ উৎসৰূপে আঞ্চলিকতাবাদক আলোচনা কৰিছে। তেওঁ কৈছে যে, 'ৰাজনৈতিক অর্থত আঞ্চলিকতাবাদ বুলিলে ৰাজ্যসমূহৰ ৰাজনীতিৰ ধৰণক বুজো যিসমূহক আটাইতকৈ সুন্দৰৰূপত ৰাষ্ট্ৰীয় পৰিসীমাৰ বাহিৰত ৰাজ্যৰ মাজত সৃষ্ট বিষয় আৰু সংঘাতৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি আৰু এইবোৰ সহজে প্ৰত্যক্ষভাৱে বিচলিত হৈ পৰিব পাৰে। যেনে ৰাষ্ট্ৰীয় ধাৰাৰ পৰা ৰাজনৈতিক দল গঠন আৰু ভোটদানৰ পদ্ধতিৰ পার্থক্য আদি বিষয়।' আন এক দৃষ্টিভংগী অনুসৰি আঞ্চলিকতাবাদক ভাৰতৰ ৰাজনৈতিক সংহতিৰ সহায়ক পদ্ধতি ৰূপে আলোচনা কৰিব পাৰি। কৌচৰ জে আজমে আঞ্চলিকতাবাদৰ ব্যাখ্যা এইদৰে কৰিছে 'সেইবোৰ অৱশিষ্ট উপাদানৰ বহুমাত্ৰা যিবোৰে ৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় সংস্কৃতিত নিজকে প্ৰকাশ কৰাৰ সুযোগ লাভ নকৰে আৰু বৌদ্ধিক ৰাজনীতিৰ কেন্দ্ৰীকৰণৰ পৰা বঞ্চিত হৈ ৰয়, সেইসমূহে নিজকে ৰাজনৈতিক অসন্তুষ্টি আৰু ৰাজনৈতিক বিচ্ছিন্নকৰণৰ দ্বাৰা প্ৰকাশ কৰে।' এই সংজ্ঞাই আঞ্চলিকতাবাদৰ সম্পূর্ণৰূপে এক ঋণাত্মক দিশ প্ৰকট কৰিছে।

১৩.৪.১ আঞ্চলিকতাবাদৰ বিকাশৰ কাৰণসমূহ (Causes of Growth of Regionalism)

ভাৰতত আঞ্চলিকতাবাদৰ বিকাশৰ বহুকেইটা কাৰণ আছে-

- স্বাধীনতাৰ পৰৱর্তী সময়ত বহুকেইটা অঞ্চলে নিজকে অৱহেলিত বুলি অনুভৱ কৰিছিল। এনে কেতবোৰ অঞ্চল আছিল যিবোৰে সুবিধাজনক স্থানত থকাৰ বাবে আন অঞ্চল আৰু সমূদায়ক শোষণ কৰাৰ লগতে নিজৰ উচ্চ আসন বজাই ৰখাৰ চেষ্টা কৰিছিল।
- দমনৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি কেন্দ্ৰ আৰু অঞ্চল বিশেষৰ সম্পর্ক হৈছে ভাৰতত আঞ্চলিকতাবাদৰ উত্থানৰ আন এক কাৰক। স্বাধীনোত্তৰ কালত এই অঞ্চলসমূহে কেন্দ্ৰৰ পৰা অৱহেলিত অনুভৱ কৰিছিল। এই অঞ্চলসমূহ পিছ পৰি থকাৰ

বাবে উন্নয়ন বৈষম্যপূৰ্ণ হৈ ৰয়।

- ভাৰতৰ দৰে বৈচিত্ৰ্যপূৰ্ণ দেশ এখনত কেন্দ্ৰই এক নিৰ্দিষ্ট আদৰ্শ, ভাষা আৰু সংস্কৃতিৰ ধৰণ সকলো লোকৰ ওপৰত জাপি দিবলৈ বিচৰাৰ বাবেও আঞ্চলিকতাবাদে গা কৰি উঠিছে।
- কেন্দ্ৰীয়কৰণৰ অত্যধিক প্ৰৱণতাৰ বাবেও আঞ্চলিকতাবাদে দেখা দিছে। সকলো প্ৰশাসনীয় আৰু ৰাজনৈতিক শক্তি কেন্দ্ৰতে স্তূপীকৃত হোৱাৰ বাবে বিকেন্দ্ৰীকৰণৰ দাবী প্ৰৱল হৈ উঠিছে।
- কেতিয়াবা দেখা যায় আঞ্চলিক ৰাজনৈতিক দলৰ ক্ষমতা দখলৰ ইচ্ছাৰ বাবেও আঞ্চলিকতাবাদে দেখা দিয়ে। লিউচ পি ফিকেটৰ মতে, '১৯৬৭ চনৰ সাধাৰণ নিৰ্বাচনৰ পৰা ভাৰতীয় ৰাজনীতিত দেখা দিয়া অতি বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ বিকাশ হৈছে বিভিন্ন আঞ্চলিক দলৰ উত্থান আৰু সফলতা'। এয়া সত্য যে আঞ্চলিক সচেতনতাই বহু সময়ত কেতবোৰ আঞ্চলিক বিষয়ক লৈ সেই অঞ্চলৰ নেতাই আৰম্ভ কৰা আন্দোলনৰ মাজেৰে সংগঠিত ৰূপত দেখা দিয়ে। সময়ৰ সৈতে এনে আন্দোলনে ৰাজনৈতিক দলৰ ৰূপ ল'ব পাৰে। গতিকে ক'ব পৰা যায় যে আঞ্চলিক ভাৰাৱেগ জগাই তুলিব পৰা আন্দোলনৰ বাবে কেতবোৰ ৰাজনৈতিক সংগঠনৰ প্ৰয়োজন। প্ৰথম অৱস্থাত এয়া ৰাজনৈতিক দলৰ ৰূপত নাথাকে। কিন্তু সময়ৰ সৈতে আন্দোলন তীব্ৰতৰ হোৱাৰ লগে লগে ই ৰাজনৈতিক দলৰ ৰূপ গ্ৰহণ কৰে।
- ভাৰতৰ কেতবোৰ অঞ্চলত ভাৰতৰ অংগৰাজ্য ৰূপে কোনো একমত থকা দেখা নাযায়। এই অঞ্চলসমূহে মূল ভাৰতৰ পৰা বিচ্ছিন্ন হোৱাৰ দাবী উত্থাপন কৰি আহিছে।
- কেতিয়াবা লক্ষ্য কৰা যায় যে নিৰ্দিষ্ট সমুদায়, শ্ৰেণী অথবা অঞ্চলভিত্তিক দমন আঞ্চলিকতাবাদৰ কাৰক ৰূপে দেখা দিয়ে।

১৩.৪.২ ভাৰতৰ বিভিন্ন অংশত উত্থান ঘটা আঞ্চলিকতাবাদ

১৯৪৭ চনত ভাৰতে স্বাধীনতা লাভ কৰাৰ পাচত দেশ আৰু বিদেশৰ বহুতো পৰ্যবেক্ষকে ভৱিষ্যৎবাণী কৰিছিল যে এখন অখণ্ড দেশ হিচাপে ভাৰতৰ অস্তিত্ব দীৰ্ঘদিন বৰ্তি নাথাকে। সৌভাগ্যৰ কথা এয়ে যে এই ভৱিষ্যৎবাণী অসৰে প্ৰমাণিত হ'ল। অৱশ্যে আমি এয়াও ক'ব নোৱাৰো যে ভাৰতে ৰাষ্ট্ৰ গঠন প্ৰক্ৰিয়াটোলৈ অহা সকলোবোৰ ভাবুকি সফলতাৰে আৰু সম্পূৰ্ণ নাইকিয়া কৰিব পাৰিছে। স্বাধীনতা লাভৰ কিছুদিন পাচতেই জম্মু আৰু কাশ্মীৰৰ সমস্যাটোৱে মূৰ দাঙি উঠিছিল। একেদৰে, উত্তৰ-পূৰ ভাৰতৰ বিভিন্ন অংশত ভাৰতৰ সৈতে চামিল হোৱাৰ বিষয়ত ঐক্যমত গঠন হোৱা নাছিল। দক্ষিণ ভাৰতৰ বিভিন্ন দল আৰু গোটেও হয় ভাৰত ৰাষ্ট্ৰৰ পৰা পৃথক হোৱাৰ

দাবী উত্থাপন কৰিছিল, নহ'লে সুকীয়া ৰাজ্য গঠন কৰিব বিচাৰিছিল নহ'লে অধিক স্বায়ত্ব শাসনৰ সুবিধা বিচাৰিছিল। এই ঘটনাবোৰৰ পাচতেই দেশৰ বিভিন্ন অংশত ভাষাৰ ভিত্তিত ৰাজ্য গঠনৰ দাবীত গণ আন্দোলনৰ সূত্রপাত হৈছিল। এনে আন্দোলনে সবাতোকৈ অধিক প্রভাৱিত কৰা অঞ্চলকেইটা আছিল অন্ধ্রপ্রদেশ, কর্ণাটক, মহাৰাষ্ট্র আৰু গুজৰাট। ইয়াৰ উপৰি দেশৰ বিভিন্ন অংশত হিন্দীক ৰাষ্ট্র ভাষাৰ মর্যাদা দিয়াৰ দাবীত আন এচামে গণ আন্দোলন আৰম্ভ কৰিছিল। দক্ষিণ ভাৰতৰ ৰাজ্যবোৰে, বিশেষকৈ তামিলনাডুই এই কথাৰ জীব্র প্রতিবাদ কৰিছিল যদিও উত্তৰ ভাৰতৰ ৰাজ্যবোৰত হিন্দীৰ সমর্থনত সবল আন্দোলন চলিছিল। ১৯৫০ ৰ দশকৰ পৰা পঞ্জাৱীভাষী লোকসকলে এখন পৃথক ৰাজ্য বিচাৰি আন্দোলন আৰম্ভ কৰিছিল। ভাৰতে এখন ৰাষ্ট্রৰূপে বৈচিত্র্যতাই কঢ়িয়াই অনা এনেবোৰ প্রত্যাহ্বান নাইকিয়া কৰিবলৈ যথাসম্ভৱ চেষ্টা কৰিছিল আৰু দেশৰ আভ্যন্তৰী চাৰিসীমাবোৰ পুনৰ চিহ্নিত কৰাৰ কাম হাতত লৈছিল। তথাপিও এইবোৰৰ পৰা দেশৰ সকলো সমস্যা চিৰদিনৰ কাৰণে সমাধান কৰিব পৰাকৈ কোনো সিদ্ধান্ত নোলাল। ইয়াৰ উপৰি, দেশৰ কিছুমান অঞ্চলত সমস্যাবোৰৰ ৰূপ ইমানেই জটিল আছিল যে কেৱল আভ্যন্তৰীণ চাৰিসীমা পুনৰ চিহ্নিতকৰণে সেইবোৰ সমাধান কৰিব পাৰিব বুলি তুলি ভবাৰ কোনো অৱকাশেই নাছিল। এই সময়খিনিতে অসম, মিজোৰাম আৰু পঞ্জাৱৰ দৰে ৰাজ্যবোৰত নতুন প্রত্যাহ্বানৰ সৃষ্টি হৈছিল।

১৩.৪.৩ ভাৰতত আঞ্চলিকতাবাদৰ কেতবোৰ মূল দিশ (Some Key Issues of Regionalism in India)

- **আঞ্চলিকতাবাদৰ ৰূপ ঃ** সাধাৰণভাৱে আমি তলত দিয়া শিতানবোৰৰ অধীনত আঞ্চলিকতাবাদক ভাগ কৰিব পাৰোঁ —
- **ভাৰত ৰাষ্ট্রৰ পৰা পৃথক হোৱাৰ দাবী ঃ** ভাৰত ৰাষ্ট্রৰ পৰা পৃথক হোৱাৰ দাবীটো হ'ল আঞ্চলিকতাবাদৰ সবাতোকৈ গুৰুতৰ ৰূপবোৰ এটা। এই দাবী বিভিন্ন সময়ত উত্থাপিত হৈছিল। হয়তো এই ক্ষেত্রত প্রথম বিচ্ছিন্নতাবাদী বুলি 'পাটিয়ালা আৰু ইষ্ট পঞ্জাৱ ৰাজ্যসমূহৰ সস্থা' (PEPSU) নামৰ প্রদেশখনৰ উদাহৰণটো ল'ব পাৰি। এই অঞ্চলটোত শিখ ধর্মাৱলম্বী লোকৰ সংখ্যাগৰিষ্ঠতা আছিল। ইয়াৰ পাচতেই দ্রাবিড় নাড, মিজো আৰু নাগাসকলৰ দাবী উত্থাপিত হৈছিল।
- **প্রদেশৰ মর্যাদা বিচৰা দাবী ঃ** খিলঞ্জীয়া সংস্কৃতি আৰু ভাষা সুৰক্ষিত ৰখাৰ স্বার্থত নাইবা কোনো এক নির্দিষ্ট সম্প্রদায়ৰ আধিপত্যৰ বিৰুদ্ধে এচামে সুকীয়া প্রদেশ বিচাৰি দাবী উত্থাপন কৰিছিল। ই আছিল ভাৰতত উত্থিত

আঞ্চলিকতাবাদৰ আন এক ৰূপ। এনে গোট/দলবোৰে ভাৰত ৰাষ্ট্ৰ ভিতৰতে সুকীয়া প্ৰদেশ সৃষ্টিৰ দাবী কৰিছিল। ৰাজ্যবোৰৰ পুনৰ সংগঠন ঘটোৱাৰ পাচত এনে ধৰণৰ আঞ্চলিকতাবাদ শক্তিশালী হৈ পৰিছিল।

- **কেন্দ্ৰীয় শাসিত প্ৰদেশবোৰে পূৰ্ণাংগ ৰাষ্ট্ৰৰ মৰ্যাদা বিচাৰি কৰা দাবী ঃ** ভাৰতীয় সংবিধানৰ অধীনত কেন্দ্ৰীয় শাসিত প্ৰদেশৰ স্থিতি লাভ কৰা কিছুমান অঞ্চলে পূৰ্ণাংগ ৰাজ্যৰ মৰ্যাদা বিচাৰি কৰা দাবী হ'ল আঞ্চলিকতাবাদৰ আন এটা ৰূপ। এনে দাবী উত্থাপন কৰা কেইখনমান কেন্দ্ৰীয় শাসিত প্ৰদেশ আছিল — হিমাচল প্ৰদেশ, মণিপুৰ, ত্ৰিপুৰা, পুডুচেৰী, গোৱা আৰু দিল্লী আদি।
- **আন্তঃৰাজ্যিক বিবাদ ঃ** ভাৰতত অসংখ্য বিবাদৰ ৰূপ লৈয়ো আঞ্চলিকতাবাদৰ উত্থান ঘটিছিল। অঞ্চল, চাৰিসীমা, পানী আদি বিষয়ক লৈ ভাৰত সংঘৰ বিভিন্ন গোটৰ মাজত মতানৈক্য ঘটিছিল। এনে এটা উল্লেখযোগ্য ঘটনা হ'ল চণ্ডীগড় চহৰক লৈ সৃষ্টি হোৱা বিবাদ। পঞ্জাৱ ৰাজ্যৰ দ্বিখণ্ডিত কৰণৰ ফলত এই বিবাদৰ সৃষ্টি হৈছিল। চণ্ডীগড় চহৰখন পুনৰ পঞ্জাৱক ওভটাই দিয়াৰ পাচত এই বিবাদৰ ওৰ পৰিছিল যদিও ইয়াৰ বিনিময়ত পঞ্জাৱে ফাজিল্কা তেহচিলৰ ১৪৪ খন হিন্দীভাষী লোক বাস কৰা গাওঁ হাৰিয়ানাক সমৰ্পণ কৰিবলগীয়া হৈছিল। এই গাওঁ কেইখনৰ লগতে ফাজিলক্া আৰু আবোহাৰ চহৰ দুখনো হাৰিয়ানাৰ অংশ হৈ পৰিছিল। বিজাপুৰ, বেলগাম, উত্তৰ কানাৰা আৰু ধাৰৱাৰৰ মাৰাঠীভাষী লোক বাস কৰা অঞ্চলবোৰক লৈও বিবাদৰ সূত্ৰপাত হৈছিল। বৰ্তমান মহীশূৰৰ এটা অংশত পৰিণত হোৱা এই অঞ্চলকেইটাও ভাৰতীয় আঞ্চলিকতাবাদৰ প্ৰমাণ। কিন্তু ১৯৭৫ চনত এই বিবাদবোৰ সম্পূৰ্ণৰূপে সমাধান কৰা হৈছিল। শেহতীয়াভাৱে অসম আৰু অৰুণাচল প্ৰদেশৰ মাজত সীমা বিবাদৰ সৃষ্টি হৈছে। অৰুণাচল প্ৰদেশ চৰকাৰে বৰ্তমান অসমৰ সীমাত থকা কেইটামান অংশ নিজৰ বুলি দাবী কৰিছে। একেদৰে, অসম আৰু নাগালেণ্ডৰ মাজতো সীমা সংক্ৰান্তীয় বিবাদ চলি আছে। অতি সম্প্ৰতি অসম-মেঘালয় সীমান্ততো সীমা বিবাদৰ সৃষ্টি হৈছে। একাংশ লোকে সীমান্ত অঞ্চলবোৰত সমস্যাৰ সৃষ্টি কৰি অসমৰ কিছু অংশ দৰাচলতে মেঘালয়ৰ বুলি দাবী কৰিছে।
- **নদীৰ পানীক লৈ সৃষ্টি হোৱা বিবাদ ঃ** নদীৰ পানী ভাগ-বাটোৱাৰাক কেন্দ্ৰ কৰিও ভাৰতৰ বিভিন্ন ৰাজ্যত আঞ্চলিকতাবাদী ভাৱধাৰাৰ উত্থান ঘটিছে। কৃষ্ণা নদীৰ পানী বিতৰণক কেন্দ্ৰ কৰি মহাৰাষ্ট্ৰ, মধ্য প্ৰদেশ, ওড়িশা, মহীশূৰ আৰু অন্ধ্ৰ প্ৰদেশৰ মাজত দীৰ্ঘদিন ধৰি বিবাদ অব্যাহত আছিল। ডি. এম. ভাণ্ডাৰী প্ৰতিবেদন দাখিল হোৱাৰ পাচতেই এই বিবাদ সাম কাটিছিল। বৰ্তমান সময়তো কাবেৰী নদীৰ পানী ব্যৱহাৰক লৈ তামিলনাড়ু, কৰ্ণাটক আৰু

কেৰালাৰ মাজত বিবাদ অব্যাহত আছে।

- **প্ৰাদেশিক স্বায়ত্ব শাসনৰ দাবী ঃ** অধিক প্ৰাদেশিক স্বায়ত্ব শাসন বিচাৰি উত্থাপিত হোৱা দাবীবোৰতো আঞ্চলিকতাবাদৰ প্ৰমাণ বিৰাজমান। এই দাবী বিশেষভাৱে উত্থাপন কৰা ৰাজ্য কেইখন হ'ল জম্মু আৰু কাশ্মীৰ, পশ্চিম বংগ, অসম, তামিলনাড়ু, অন্ধ্ৰপ্ৰদেশ, পঞ্জাৰ আদি। প্ৰদেশবোৰৰ ভিতৰতো উন্নয়নৰ দিশত অৱহেলিত হৈ ৰোৱা বহুতো অঞ্চলত স্বায়ত্ব শাসনৰ অধিকাৰ বিচাৰি দাবী উত্থাপিত হৈছে। অৰ্থাৎ, ৰাজ্য আৰু ৰাজ্যবোৰৰ অন্তৰ্গত বিভিন্ন অংশ উভয়তে স্বায়ত্ব শাসনৰ দাবী উত্থাপিত হৈছে। এই আটাইবোৰেই হ'ল ভাৰতত উত্থান ঘটা আঞ্চলিকতাবাদৰ স্পষ্ট উদাহৰণ।
- **জম্মু আৰু কাশ্মীৰ** (Jammu and Kashmir) ঃ জম্মু আৰু কাশ্মীৰৰ বিষয় কেৱল ভাৰত-পাকিস্তানৰ মাজত বিবাদৰ কাৰণেই নহয়, আমি সহজে ভবাতকৈ বহু বেছি জটিল আৰু ইয়াৰ সৈতে কাশ্মীৰ উপত্যকাবাসীৰ পৰিচয়ৰ প্ৰশ্নৰ লগতে ৰাজনৈতিক আকাংখ্যাৰ দিশটোও জড়িত হৈ আছে। ১৯৪৭ চনৰ পূৰ্বে জম্মু-কাশ্মীৰ আছিল মুছলমান জনসংখ্যাৰে অধ্যুষিত আৰু হিন্দু শাসকৰ অধীনস্থ এক ৰাজতান্ত্ৰিক ৰাজ্য। যদিও ইয়াৰ ৰজাই নিজৰ ৰাজ্যৰ স্বাধীনতা অক্ষুণ্ণ ৰাখিবলৈ যিমানদূৰ সম্ভৱ সিমান চেষ্টা চলাইছিল তথাপিও পাকিস্তানে প্ৰেৰণ কৰা জনজাতীয় অনুপ্ৰৱেশৰ বাবে তেওঁ ভাৰতৰ সামৰিক সহায় ল'বলৈ বাধ্য হয় আৰু ভাৰত চৰকাৰৰ সৈতে এক সংযুক্তকৰণৰ চুক্তিত স্বাক্ষৰ কৰে। এই ক্ষেত্ৰত চুক্তি হৈছিল যে স্বাভাৰিক অৱস্থা ঘুৰি অহাৰ পিছত জম্মু আৰু কাশ্মীৰবাসীৰ ইচ্ছা-অনিচ্ছাক সন্মান জনাই সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰা হ'ব। এই জনজাতীয় আগ্ৰাসনৰ বাবে ৰাজ্যখনৰ এটা অংশ পাকিস্তানে দখল কৰে আৰু ইয়াক 'আজাদ কাশ্মীৰ' আখ্যা দিয়ে।

তেতিয়াৰ পৰাই জম্মু আৰু কাশ্মীৰ সদায়ে বিতৰ্কৰ আৱৰ্তত থকাৰ লগতে আভ্যন্তৰীণ আৰু বাহ্যিক উভয় কাৰণতে সংঘৰ্ষজৰ্জৰ এলেকালৈ পৰিণত হয়। যদিও জম্মু আৰু কাশ্মীৰ ভাৰতৰ অবিচ্ছেদ্য অংগ তথাপিও পাকিস্তানে কাশ্মীৰ উপত্যকাক নিজৰ অংশ বুলি দাবী উত্থাপন কৰি আহিছে।

আন ৰাজ্যতকৈ কিছু সুকীয়াকৈ কাশ্মীৰক ভাৰতীয় সংবিধানৰ ৩৭০ অনুচ্ছেদত বিশেষ মৰ্যাদা প্ৰদান কৰা হৈছে। কিন্তু এই বিশেষ মৰ্যাদাইও একাংশ কাশ্মীৰবাসীৰ প্ৰত্যাশা পূৰণ কৰাত সক্ষম হোৱা নাই। সংযুক্তকৰণৰ চুক্তি স্বাক্ষৰ কৰাৰ সময়ত প্ৰদান কৰা প্ৰতিশ্ৰুতিসমূহো পূৰণ কৰা নহ'ল। ৰাজ্যখনত গণতন্ত্ৰ পূৰ্ণৰূপত প্ৰতিষ্ঠা হোৱা নাই, যাৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত ৰাজ্যখনত গণতন্ত্ৰৰ প্ৰতিষ্ঠা আৰু প্ৰকৃত অৰ্থত গণতান্ত্ৰিক আদৰ্শ প্ৰৱৰ্তনৰ দাবী সময়ে সময়ে উত্থাপিত হৈ আহিছে।

- **দ্ৰাবিড়ীয় আন্দোলন** (Dravidian Movement) ঃ ভাৰতত ৰাজনীতিত এয়াই হৈছে প্ৰথম আঞ্চলিক আন্দোলন। অৱশ্যে প্ৰথমাৱস্থাত সমগ্ৰ দক্ষিণ ভাৰতত দ্ৰাবিড়ীয় আন্দোলনে গা কৰি উঠিছিল যদিও পৰৱৰ্তী সময়ত এয়া কেৱল তামিলনাড়ুতে সীমাবদ্ধ হৈ ৰয়। এই আন্দোলনত ভাৰতৰ উত্তৰ অংশৰ ৰাজনৈতিক, অৰ্থনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক দমনৰ সজোৰে প্ৰতিবাদ কৰা হৈছিল। এই আন্দোলনে সমাজত ব্ৰাহ্মণসকলৰ কৰ্তৃত্বৰো বিৰোধিতা কৰিছিল। তামিল সংস্কৃতিৰ সংৰক্ষণ আৰু বিকাশৰ বাবে আন্দোলনে তীব্ৰ দাবী উত্থাপন কৰিছিল। অঞ্চলটোৰ ঐতিহাসিক সংস্কৃতিক স্কুলীয় পাঠ্যক্ৰমত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰাৰো ইয়াত দাবী উঠিছিল। হিন্দীক দেশৰ ৰাষ্ট্ৰভাষা ঘোষণা কৰাৰো দ্ৰাবিড়ীয় আন্দোলনে বিৰোধিতা কৰিছিল।
- **পঞ্জাৱ** (Punjab) ঃ ভাৰত ৰাষ্ট্ৰৰ পৰা বিচ্ছিন্নতা হৈছে আঞ্চলিকতাবাদৰ এক গুৰুতৰ ধাৰা। এইক্ষেত্ৰত সংগঠিত ৰূপত প্ৰথম দাবী উত্থাপন হৈছিল শিখ অধ্যুষিত পাটিয়ালা আৰু একালৰ পূৰ পঞ্জাৱ ৰাজ্যসমূহৰ সংঘ চমুকৈ পেপছু। পঞ্জাৱে এখন পঞ্জাৱী ভাষা কোৱা ৰাজ্যৰ স্বীকৃতি লাভ কৰিবলৈ ১৯৬৬ চনলৈ অপেক্ষা কৰিবলগীয়া হৈছিল। স্থানীয় পৰ্যায়ত চৰকাৰ গঠন হোৱা স্বত্তেও কেন্দ্ৰৰ অত্যাধিক হস্তক্ষেপৰ বাবে পঞ্জাৱত স্বায়ত্বশাসনৰ দাবী তীব্ৰতৰ হ'বলৈ ধৰে। এই ক্ষেত্ৰত ৰাজনৈতিক ক্ষমতাৰ অধিক বিকেন্দ্ৰীকৰণৰ দাবী উত্থাপন হৈছিল। 'আনন্দপুৰ চাহিব সংকল্প'ৰ অধীনত এই দাবী উত্থাপন হৈছিল যে কেন্দ্ৰৰ কৰ্তৃত্ব কেৱল দেশৰ প্ৰতিৰক্ষা, বৈদেশিক সম্পৰ্ক, যোগাযোগ, ৰেলৱে আৰু মুদ্ৰাৰ ক্ষেত্ৰতে সীমিত হ'ব লাগে। এই সংকল্পই কেন্দ্ৰ আৰু ৰাজ্যৰ সম্পৰ্কক নতুন ৰূপ দিব বিচাৰিছিল। এই সংকল্প 'সংঘবাদৰ বাবে অজুহাত আছিল যদিও ইয়াক পৃথক শিখ ৰাষ্ট্ৰৰ অজুহাত বুলিও ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি'। কেন্দ্ৰই এই সংকল্পৰ কাৰ্যকৰীকৰণত বিলম্ব কৰিছিল কাৰণ চুবুৰীয়া ৰাজ্যসমূহক এই সংকল্পই ক্ষতিগ্ৰস্ত কৰাটো নিশ্চিত আছিল। এই কাৰ্যই পৰৱৰ্তী সময়ত সমগ্ৰ ৰাজ্যত আঞ্চলিকতাবাদৰ ধাৰাক শক্তিশালী কৰি তোলে।
- **উত্তৰ-পূৰ** (The North-East) ঃ এই অঞ্চল হৈছে সংস্কৃতিৰ বৰঘৰ। ভাৰতৰ ভিতৰতে ইয়াৰ আৰ্থ-সামাজিক দিশ আৰু ভৌগোলিক অস্তিত্ব সুকীয়া। আমি যদিও সাধাৰণ অৰ্থত সামগ্ৰিকভাৱে উত্তৰ পূৰ ভাৰত সংজ্ঞা ব্যৱহাৰ কৰো প্ৰকৃততে এয়া তেনে নহয়। এই অঞ্চলত নিজস্ব সংস্কৃতি, জাতিগত বৈশিষ্ট্য, ভাষা আৰু জীৱনশৈলী আছে।

বিভাজনে উত্তৰ পূৰক ভূ-বিচ্ছিন্ন (land bocked) কৰাৰ লগতে ইয়াৰ অৰ্থনীতিত কুপ্ৰভাৱ পেলায়। 'দেশৰ বাকী অংশৰ সৈতে বিচ্ছেদৰ ফলত অঞ্চলটো বেয়াকৈ ক্ষতিগ্ৰস্ত হৈছিল। ইয়াৰ ৰাজনীতিও পৰিত্যক্ত হৈ ৰয়। একে সময়তে চুবুৰীয়া

ৰাজ্য আৰু দেশৰ পৰা ব্যাপক অনুপ্ৰৱেশৰ ফলত এই অঞ্চলৰ অধিক সংখ্যক ৰাজ্যৰে ব্যাপক হাৰত ভৌগোলিক পৰিৱৰ্তন ঘটে।' ইয়াৰ ফলত দেশৰ অন্য অংশৰ পৰা বিচ্ছিন্ন ভাৱেৰে অঞ্চলটোত এক জটিল সামাজিক চৰিত্ৰই গা কৰি উঠে। ইয়াৰ লগতে অৰ্থনৈতিক অনগ্ৰসৰতা, বৃহৎ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সীমান্ত আৰু দেশৰ বাকী অংশৰ সৈতে দুৰ্বল যোগাযোগ ব্যৱস্থাই গঢ় লৈ উঠে। এই কাৰকসমূহৰ বাবেই উত্তৰ পূৰ ভাৰতৰ ৰাজ্যবোৰে ভিন্ন জটিল দাবী উত্থাপন কৰিবলৈ ধৰে। উত্তৰ পূৰ ভাৰতৰ আঞ্চলিক প্ৰত্যাশাক প্ৰধানকৈ তিনিটা দিশে দমন কৰিছে। এইসমূহ হৈছে ভাৰত ৰাষ্ট্ৰৰ পৰা বিচ্ছিন্নতা, বৃহত্তৰ স্বায়ত্বশাসনৰ দাবী আৰু বহিৰাগতৰ বিৰোধিতা।

গতিকে এই পৰ্যন্ত আমি ভাৰতীয় ৰাজনীতিৰ প্ৰেক্ষাপটত সাম্প্ৰদায়িকতাবাদ আৰু আঞ্চলিকতাবাদৰ বিভিন্ন দিশ আলোচনা কৰিলো।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ঃ সাম্প্ৰদায়িকতাবাদৰ প্ৰসাৰৰ বাবে ব্ৰিটিছসকলে প্ৰৱৰ্তন কৰা দুটা পদ্ধতি উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৪ঃ কৌচৰ জে আজমৰ মতে আঞ্চলিকতাবাদৰ সংজ্ঞা কি?

.....

.....

১৩.৫ অধ্যয়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদক এটা গোটৰ অধীনস্থৰূপে অনুভৱ কৰা মানসিকতা ৰূপে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি যাৰ কেতবোৰ সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য থাকে অথবা আমি মনৰ এক স্থিতি, এক মনোবৈজ্ঞানিক আৰু সাংস্কৃতিক ধাৰণা বুলি ক'ব পাৰো।
- ভাৰতীয় ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদৰ উদ্ভৱ আৰু বিকাশৰ এক বহুমাত্ৰিক, জটিল আৰু আচহুৱা সামাজিক পটভূমি আছে।
- ভাৰতীয় ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদৰ সামাজিক পটভূমি বুজিবলৈ হ'লে প্ৰাক-ব্ৰিটিছ আৰু ঔপনিৱেশিক যুগৰ সামাজিক পৰিৱৰ্তনৰ বিষয়ে জানিব লাগিব।
- ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতি হৈছে একতাৰ ভাৱ সৃষ্টি কৰা এক অনুভৱ য'ত ভিন্নতাসমূহক চিনাক্ত কৰি ৰাষ্ট্ৰীয়তাবোধৰ ভাৱধাৰাৰে সন্মান জনোৱা হয়।
- ভাষিক ভিন্নতা, জাতিগত দিশত জড়িত বিষয় আৰু অৰ্থনৈতিক দিশৰ বৈষম্যই ৰাষ্ট্ৰীয়

সংহতিৰ বাটত হেঙাৰ হৈ থিয় দিছে।

- ভাৰতৰ ৰাজনীতিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰোত সাম্প্রদায়িকতাবাদ আৰু আঞ্চলিকতাবাদে কেন্দ্রীয় স্থান দখল কৰিছে।
- ভাৰতীয় সংবিধানৰ বিভিন্ন আদর্শসমূহ হৈছে, ব্যক্তিগত স্বাধীনতা, ধর্মনিৰপেক্ষতা, সার্বজনীন ভোটাধিকাৰ, বৈচিত্র্যতাৰ প্রতি সন্মান, ৰাষ্ট্রীয় পৰিচয়, ৰাষ্ট্রৰ একতা আৰু অখণ্ডতা, সমাজবাদী ৰাষ্ট্র, গণতন্ত্র, গণৰাজ্য আৰু ন্যায়।
- ৰাষ্ট্রীয় সংহতিৰ লক্ষ্যত উপনীত হওঁতে সন্ত্রাসবাদ হৈছে বৃহৎ সমস্যা আৰু ইয়াক সমাধান কৰাটো অতি জৰুৰী।

১৩.৬ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্রন্থ-

1) Desai, A. R (2010). *Social Background of Indian Nationalism*. Popular Prakashan: Mumbai.

2) Chandra, Bipan.et al. (1987). *India's Struggle for Independence*. Penguin Books: New Delhi.

3) Bandyopadhayay, Sekhar. (2009). *From Plassey to Partition-A history of Modern India*. Orient Blackswan: New Delhi.

4) Chatterjee, Partha.(1993). *National Thought and colonial world*:A Derivative Discourse. Zed Books.

১৩.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ সাম্প্রদায়িকতাবাদৰ প্রসাৰত ব্রিটিছসকলে দুটা ধৰণে অৰিহণা যোগাইছিল। সেইকেইটা হৈছে ধাৰাবাহিকভাৱে হিন্দু, মুছলমান আৰু শিখসকলক পৃথক সমূদায় আৰু আর্থ-সামাজিক সত্তাৰূপে ৰূপে আচৰণ কৰা আৰু সাম্প্রদায়িকতাবাদীসকলক বিশেষ অনুগ্রহ আৰু চৰকাৰী সুবিধা প্রদান কৰা

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ কৌচৰ জে আজমে আঞ্চলিকতাবাদক ব্যাখ্যা কৰিছে 'সেইবোৰ অৱশিষ্ট উপাদানৰ বহুমাত্রা যিবোৰে ৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতি আৰু ৰাষ্ট্রীয় সংস্কৃতিত নিজকে প্রকাশ কৰাৰ সুযোগ লাভ নকৰে আৰু বৌদ্ধিক ৰাজনীতিৰ কেন্দ্রীকৰণৰ পৰা বঞ্চিত হৈ ৰয়, সেইসমূহে নিজকে ৰাজনৈতিক অসন্তুষ্টি আৰু ৰাজনৈতিক বিচ্ছিন্নকৰণৰ দ্বাৰা প্রকাশ কৰে।'

১৩.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) চমু প্ৰশ্ন (১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১ঃ ভাৰতীয় ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদৰ সৈতে আধুনিক শিক্ষাৰ প্ৰচলনক কেনেকৈ সংযোগ কৰিব?

প্ৰশ্ন ২ঃ ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতিৰ লক্ষ্য পূৰণ কৰোতে ভাষিক বৈচিত্ৰ্যৰ দিশ কেনেকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ?

প্ৰশ্ন ৩ঃ কেন্দ্ৰ-ৰাজ্যৰ সম্পৰ্কৰ ভিত্তিত আঞ্চলিকতাবাদক ব্যাখ্যা কৰক।

খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১ঃ ভাৰতীয় প্ৰেক্ষাপটত ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদৰ উত্থানৰ প্ৰসংগ সমালোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ঃ ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতিৰ ক্ষেত্ৰত ঋণাত্মক প্ৰভাৱ পেলোৱা কাৰক ৰূপে সাম্প্ৰদায়িকতাবাদ আৰু আঞ্চলিকতাবাদ উভয়কে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ঃ আঞ্চলিকতাবাদৰ প্ৰসংগত দ্ৰাবিড়ীয় আন্দোলন বুলিলে কি বুজে? দেশৰ ভিন্ন প্ৰান্তত সন্ত্ৰাসবাদী কাৰ্যকলাপৰ বিভিন্ন প্ৰভাৱ উল্লেখ কৰক।

*** ***** ***

REFERRENCES

1) Ashraf, Ali and Sharma, L.N.1983. *Political Sociology- A New Grammar of Politics*. Madras Universities Press (India).

2) Ralhan, S.S and Lambat, S.R. 2006. *Political Sociology*. New Delhi: Common Wealth Publishers.

3) Rathod, P.B. 2005. *Fundamentals of Political Sociology*. Jaipur: ABD Publishers.

4) Faulks, Keith. 1999. *Political Sociology: A Critical Analysis*. Edinburgh University Press.

5) Biswask K, Dipti. 1978. *Political Sociology: An Introduction*. Calcutta: Firma KLM Private Ltd.

6) Mukhopadhyay, A.K.1997. *Political Sociology- An Introduction Analysis*. Calcutta: K.P. Bagchi and Company.

7) Roy, Shefali.2014. *Society and Politics in India: Understanding Political Sociology.* Delhi: PHI Learning Pvt. Ltd.

8) Greer,S. And Orleans, P. 1964. *Political Sociology* in Faris, R.L (ed) *Handbook of Modern Sociology*. Chicago: Rand Mcnally.

9) Ali Ashraf and L.N. Sharma.(1983). *Political Sociology a new grammar of politics*. Hyderabad: University Press (India) Private Limited

10) 2) Saroj Kumar Jena. (2002). *Political Sociology: A Realistic Approach.* New Delhi: Anmol Publications Pvt. Ltd.

11) 3) P.B. Rathod. (2005). *Fundamentals of Political Sociology*. Jaipur: ABD Publishers

12) Chakraborty, S (ed) (2005). *Political Sociology*. Macmillan India Ltd.

13) Marshall, G (2006). *Dictionary of Sociology*. Oxford University Press.

14) 3) Ashraf, Ali and L.N. Sharma (2007). *Political Sociology*. University (Press) India Pvt. Ltd

15) Agarwal, R.C. (2006). Political Theory. New Delhi: S. Chand & Company Ltd.

16) Asirvatham, E. and Misra, K.K. (2006). *Political Theory*. New Delhi: S. Chand & Company Ltd.

17) Jayapalan, N. (2002). *Comprehensive Political Theory*. New Delhi: Atlantic Publishers and Distributors.

18) Kapur, A.C. (2006). *Principles of Political Science*. New Delhi: S. Chand & Company Ltd.

19) 5. Sharma,

20) R.K. Sharma, (2011). *Modern Political Science*. New Delhi: DPS Publication.

21) Badyal, J.S. 2008. *Indian Political System*, Jalandhar: Raj Publishers.

22) Biswas K, Dipti. 1978. *Political Sociology: An Introduction*, Calcutta: Firma KLM Private Limited.

23) Chakraborty, Sunil Ranjan.1974. Pressure Groups in West Bengal, in Indian *Journal of Political Science*, April-June, Volume 35.

24) Duggal, R.N. 2016. *Indian Government and Politics*, Jalandhar: Vinay Kumar Duggal.

25) Hansraj. 1982. *Indian Government and Politics*, (Indian Political System), New Delhi: Surjeet Publications.

26) Madhurima. 2016. *Reading in Sociology*. Jalandhar: New Academic Publishing Co.

27) Mehta, J.C. 2010. *Fundamentals of Sociology*. Jalandhar: Raj Publishers.

28) Mukhopadhyay, A.K. 1977. *Political Sociology- An Introduction Analysis*, Calcutta: K.P. Bagchi and Company.

29) Sharan, P. 1976. *Comparative Government and Politics*, New Delhi: Meenakshi Prakashan.

30) Sharma, R.N. 2005. *Society in India: An Overview*, Delhi: Surjeet Publications.

31) Chandhoke, Neera (ed.), 2000. *State and Civil Society.* New Delhi: Sage publishers.

32) Faulks, Keith.2011. *Political Sociology: A Critical Introduction*. New Delhi: Rawat Publications.

33) Kumar, Anand. 2014. Readings in Indian Sociology: Political Sociology of India (Volume 8), New Delhi: Sage Publishers.

34) Kaviraj, Sudipta& Sunil Khilnani. 2002. *Civil Society: History and Possibilities*, New Delhi: Cambridge University Press.

35) Ashraf, Ali and Sharma, L.N. 1983. *Political Sociology- A New Grammar of Politics.* Universities Press (India)

36) Nash, K. 2000. *Contemporary Polotical Sociology- Globalization, Polotics and Power.* Blackwell Publishers.

37) Rathod, P.B. 2005. *Fundamentals of Political Sociology.* Jaipur: ABD Publishers.

38) J.C. Johari. (2009). *Principles of Modern Political Science*. New Delhi: Sterling Publishers Private Limited.

39) R.C. Agarwal. (1991). *Political Theory: Principles of Political* Science. New Delhi: S. Chand & Company Ltd.

40) Vidya Dhar Mahajan. (1975). *Principles of Political Science*. New Delhi: S.Chand & Company Ltd.

41) Das, Purnendu Sekhar (ed.); 2005; *Decentralised Planning and Participatory Rural Development*; Concept Publishing Company.

42) Singh, Satyajit & Pradeep K. Sharma; 2007; *Decentralisation: Institutions and policies in Rural India*, Oxford Publications.